

Kapittel 6

«Han var tvers igjennom hel ved». Forestillinger om liv, død og verdier i nekrologer og dødsannonser

Marianne Bjelland Kartzow

Hvordan snakker vi som samfunn om de døde, og hvilke døde snakkes det om i offentligheten? Hvilket språk brukes om døden, og hva kan dette si oss om verdier, tro og forestillinger om hva et menneskeliv er?

I dette kapittelet skal jeg ta utgangspunkt i nekrologer og dødsannonser som er trykket i en hovedstadsavis innenfor en tilfeldig valgt toukersperiode, for å reflektere over disse spørsmålene. Disse to konvensjonelle og tradisjonelle måtene å skriftliggjøre døden på viser oss noe om hvordan døden konstrueres i norsk offentlighet: Den avdramatiseres. Måten døden omtales på følger visse kjønnede mønstre og filtrerer sannheten om livet. Mine funn bekrefter og bygger videre på tidligere norske studier av minneord og nekrologer (Sørebo, 1994; Bjørnevik, 2011), hvor henholdsvis dødsannonser og nekrologer kategoriseres som

biografisk død og sammenhengen mellom *død, kjønn og omsorg* er tematisert. Kildene mine er nyere og jeg trekker inn andre tverrfaglige perspektiver, med et sideblikk til en tilsvarende dansk studie (Jacobsen og Holst, 2008). Jeg har også hatt stor glede av å lese Helene Uris bok *Hvem sa hva?* om språk og kjønn, hvor hun også har sett på nekrologer. Hun finner stor overvekt av menn blant de som får en nekrolog (75 prosent), og drøfter hvordan norske nekrologer delvis bruker ulikt språk for å beskrive kvinner og menn (Uri, 2018; se også Østby, 2018).

Det sosiale spillet rundt døden handler om hva vi sier og gjør, men også om følelser. Visse verdier og maktsystemer opprettholdes og legitimeres, avhengig av sosiale kategorier som kjønn, status, alder og etnisitet. Det ideelle døde mennesket i denne diskursen beskrives som nærmest perfekt, ofte mann, hvit og mett av dage. *Han var tvers igjennom hel ved og sovnet stille inn med sine nærmeste rundt seg* er tilbakevendende formuleringer i disse tekstene. Hva gir slike karakteristikk uttrykk for?

Drøftingen drar veksler på to sentrale tenkere, Judith Butler og Slavoj Žižek, som begge tar for seg store og offentlige hendelser i vår tid, henholdsvis terrorangrepene i USA 11. september 2001 og flyktningkrisen i Europa i 2015. Gjennom sine analyser sier de på hver sin måte mye om døden og dens rolle i livet (Žižek, 2016; Butler, 2004). Jeg trekker også inn aktuelle perspektiver fra interseksjonell teologi, hvor biografien – fortellingen om et menneskes liv – brukes som utgangspunkt for å reflektere over kjønn, etnisitet og sosial klasse, i samspill med andre dimensjoner som kropp, helse og sykdom (Kim og Shaw, 2018).

Jeg er selv utdannet teolog og prest, og har holdt begravelser hvor minnetaler inngår. Her skal man lese opp en kort biografi over avdøde, en genre som minner mye om nekrologen, ofte basert på fakta fra dødsannonсен. I tillegg har jeg også skrevet nekrologer og utformet dødsannonser til kjente og kjære. Som professor i Det nye testamente underviser jeg fremtidige prester i

hvordan de skal fortolke tekst og liv i møte med døden, siden en vesentlig del av prestejobben er å omgås alvorlig syke, dødende og pårørende. Dette er et felt som engasjerer meg både faglig og personlig. Mye står på spill; livet er en del av døden, og døden er en del av livet.

Dødstekster i to uker

Materialet mitt er hentet fra dødsannonser og nekrologer i Aftenposten, to uker i månedsskiftet juli/august 2017 (uke 30 og 31). Seks dager i uken, foruten søndager, trykker avisen dødsannonser og nekrologer. Det er ikke beskrevet noe sted i avisen hvorfor ikke søndagene har slike annonser, men rent historisk kommer det av at søndagen ble regnet som oppstandelsesdagen, ifølge kristen tradisjon, og da skulle man rette oppmerksomheten mot livet og oppstandelsen, ikke døden.

Disse ukene ble tilfeldig valgt, og det gir et begrenset urbant utsnitt. Det kan hende at tilfeldigheter og tendenser i materialet ikke er representativt. Det kan også innvendes at Aftenpostens papiravis ikke er det mest interessante mediet å utforske i den digitale tidsalder, hvor mye av den offentlige debatten foregår på nettet (Jacobsen og Holst, 2008). Men Aftenposten er likevel en viktig tradisjonsbærende arena. Jeg tror at mine funn disse ukene kan danne et godt utgangspunkt for å reflektere over hvordan døden omtales, og hvilke døde personer det skrives om.

En pensjonert demograf oppsummerte sin telling av jublanter og dødsannonser i Aftenposten på følgende måte: «Det er litt forsmedelig å se at kvinners liv og erfaring ikke anses å være av så stor allmenn interesse at de fortjener omtale ved runde år eller etter livets slutt» (Østby, 2018). Jeg har lenge observert at et flertall av nekrologer omhandler døde, gamle hedersmenn, og regnet med at de som var verdig en dødsannonse, også var menn. Ved å telle gjennom fikk jeg delvis bekreftet min hypotese: Av

dødsannonseene disse to ukene var en liten overvekt menn (115 menn, 102 kvinner; uke 30: 63 menn og 48 kvinner, uke 31: 52 menn og 54 kvinner). Av de som fikk nekrologer, var det tre ganger flere menn enn kvinner (27 menn, 9 kvinner; uke 30: 9 menn og 7 kvinner; uke 31: 18 menn og 2 kvinner) (se også Uri, 2018). Tendensen er klar på at menn gjerne skriver for menn og kvinner for kvinner. Mange nekrologer er skrevet av flere personer sammen, i en del tilfeller både menn og kvinner. Unntaksvis skriver kvinner nekrologer om menn. Jeg gjorde også andre funn som jeg syntes var like interessant å reflektere over, som setter kjønn inn i et større samfunnsmessig perspektiv, der andre kategorier som klasse, alder, religion og helse spiller en stor rolle.

Jeg har lest nekrologer og dødsannonser som små biografier, fortellinger om døde menneskers liv. Telling og refleksjon har formet arbeidet. Der nekrologer er sammenhengende fortellinger, er dødsannonser ofte oppramsinger av fakta som navn, sted og fødsel- og dødsdato. Begge følger strenge genreforventninger, og språket som benyttes, er gjennomgående svært konvensjonelt.

Biografisk død

Jeg vil først gå gjennom nekrologene og gjøre meg noen refleksjoner over hvordan det snakkes om sykdom, kropp og død vs. meritter og prestasjoner, kjønn og sosial status. Hvem som omtales i nekrologer, er ikke tilfeldig, og jeg har prøvd å lese hvilke samfunnsmessige verdier som gjenspeiles i disse korte fortellingene om livet og døden. Dernest har jeg sett på hvilket språk som brukes i dødsannonser, særlig hvilke ord som brukes for å beskrive selve døden, og hva som ev. sies om konteksten eller forløpet, sykdomsperioder eller årsaker.

Nekrologer og dødsannonser har noe til felles, men er likevel to ulike genre. Sørebo grupperer dem begge under det han kaller «biografisk død» i sin gjennomgang av hva som skrives

om døden i aviser (Sørebo, 1994). De er valgt ut fordi de står på samme dobbeltside i avisen, og fordi de annonserer og omtaler det fenomenet jeg er opptatt av: døden. Sammen gir de et litt bedre grunnlag for å si noe generelt om hvordan død omtales i norsk offentlighet (Forrester, 2017; Jacobsen og Holst, 2008).

Nekrologer: små biografier om friske og sunne hedersmenn

En nekrolog er en kort og offentliggjort fortelling om et menneske som nylig har dødd, og inneholder som oftest en biografisk del. Ifølge Store norske leksikon er en nekrolog en «minneartikkel, oftest med en kort biografi, ved en persons død». Wikipedia sier: «Nekrolog (fra gresk: *nekro-* og *-log*) er en tekst som framsettes offentlig, vanligvis i en avis, til minne om en nylig avdød person. Teksten inneholder vanligvis en kort biografi.» I en betraktning over nekrologer i Den norske legeforenings tidsskrift heter det at «Nekrologen er en viktig og mye lest sjanger. Det er ofte det eneste lett tilgjengelige biografiske materiale om et menneske» (Hem, 2008). Michael Jacobsen og Birgitte Holst er opptatt av at nekrologene binder sammen livet og døden på komplekse måter: «Nekrologer er nemlig de levendes sidste ord om de døde, men de er forbeholdt de levende» (Jacobsen og Holst, 2008).

I nekrologenes verden, slik den er iscenesatt i Aftenposten disse ukene, er det en overvekt av menn: voksne, hvite, kulturkristne menn. En årsak til dette kan være at det i forrige generasjon var flere menn enn kvinner som hadde noe å vise til utenfor hjemmet. Å skrive nekrologer om kvinner som først og fremst var gode mødre eller koner, naboer eller venninner, er ikke så vanlig (Uri, 2018; Bjørnevik, 2011). De kvinnene vi hører om i nekrologene, har gjerne kommet seg opp og frem, med utdannelse, viktige jobber og posisjoner. Et unntak er en kvinne som takkes

for den innsatsen hun har gjort i frivilligheten, uten at utdanning eller arbeid trekkes frem. Genremessig er det vanligvis lite forskjell på hvordan menn og kvinner omtales. Man kan kanskje si at antallet dødsannonser og nekrologer som faktisk omhandler døde kvinner, er overraskende høyt. Disse kvinnene har tilpasset seg samfunnets maskuline standarder og er derfor verdig avisomtale (Østby, 2018). Dette kan ses på som fremgang for likestillingen, men viser også at forrige generasjons tradisjonelle kvinneliv verken synliggjøres eller anerkjennes i offentligheten.

Det er ikke bare kjønn som er skjevt fordelt i nekrologene; de kan også leses ut fra et utdannelses- og arbeidslivsperspektiv. Ingen bønder, håndverkere eller industriarbeidere er skrevet om disse to ukene, heller ingen husmødre eller helsearbeidere. Noen kunstnere og frie sjeler finnes, men de fleste har hatt innflytelse og sentrale roller i samfunnet. De har hatt kapital, i alle fall kulturell kapital.

Flertallet av dem som omtales i nekrologene, knyttes på ulike måter til venner og familie, det gjelder både menn og kvinner. Men det er, i hovedsak, deres offentlig virke som trekkes frem. Majoriteten av de omtalte er mellom 50 og 70 år, ingen er yngre enn midten av 40-årene. Et par er over 80 år. Altså ingen barn, ungdom eller unge voksne, og ingen over 92.

Ingen omtales som kranglefanter eller beskrives som dårlige venner i nekrologene. Det er bare gode ord å lese om den avdøde. De er vennlige, omtenkssomme og storsinnet. Slik er reglene for genren, men alle vet at ethvert menneske, noen mer enn andre, har forårsaket konflikt, lidelse og smerte hos andre mens de levde (Bjørnevik, 2011). De fleste har opplevd nedturer og motgang i løpet av livet. Det trekkes sjelden frem, med noen klare unntak. Det som skal minnes, er det fine og gode, ikke nødvendigvis det som dekker hele virkeligheten. På den måten aksepteres det en viss grad av løgn i nekrologene, gjennom det at noe utelates eller forties, og at andre ting forstørres.

Nekrologer er ofte panegyriske og fulle av lovprisninger og positive beskrivelser av avdøde (Jacobsen og Holst, 2008). Den moderne nekrologen har på den måten noe til felles med antikkens biografier: Det er bragder og rettskaffenhet som trekkes frem, mens utroskap, vold og fiendskap forties eller overses (Duff, 1999; Kartzow, 2013). De døde skulle være forbilder for de gjenlevende. I våre nekrologer skriver vi også om våre døde ut fra verdier som holdes høyt i vårt samfunn: karriere, suksess, bidrag innen sport og frivillighet, å være en god venn eller familiefar. Det er statusen som hylles, det vellykkede menneske som beskrives, noe som også kaster glans over de gjenlevende og pårørende. Gjennom minnet får de bekreftet sin egen identitet og posisjon. I den moderne biografi er derimot målet å skrive en mer nyansert fortelling om et menneske, hvor livet til den døde settes i sammenheng med sine omgivelser og sin tidsalder (Walton, 2009).

I svært få av nekrologene i Aftenposten sommeren 2017 skrives det om selve døden, om hvordan vedkommende døde, om sykdomsforløp, smerte eller lidelse. Når det unntaksvis gjøres, er det bare fysisk sykdom som omtales. En fikk en alvorlig diagnose som barn som satte sitt preg på livet, en annen ble alvorlig syk. Om en heter det: «Riktignok satt han i rullestol, men han var så vital og levende at vi sjelden tenkte over at han var syk.» Det vesentlige er ikke hvordan han eller hun døde, men hvordan de levde, og da særlig hva de oppnådde i livet, hva de fikk til, presterte og utførte. Sykdom og lidelse er noe man kommer over eller lever godt med, bagatelliserer, som f.eks. en som gradvis ble dårligere av MS, «men selv snakket han lite om det». Det er det gode i livet som skal minnes, huskes og takkes for i nekrologene, ikke det som var vondt eller vanskelig.

Dette står på mange måter i kontrast til deler av den nyere «virkelighetslitteraturen». Debatten etter utgivelsen av Karl Ove Knausgårds romanserie *Min kamp* dreier seg bl.a. om

inngående beskrivelser av døden. Men sannhetssøken er komplisert og sårbart. For resten av familien ble det for smertefullt at det groteske ble blottstilt, at fasaden og ettermålet ble ødelagt. Kanskje kan vi konkludere med at det finnes kanaler i offentligheten hvor døden beskrives i all sin grusomhet, men ikke i Aftenpostens korte nekrologer, i det minste ikke de to ukene jeg samlet inn materiale.

Midt i min forskningsperiode tikket det inn en nyhetssak som satt hele prosjektet i perspektiv: En 16 år gammel gutt fra Holmlia som hadde vært utsatt for vold, døde etter å ha ligget i koma i noen uker. Den lokale moskeen inviterte til minnesamling, og imamens ord ble videreformidlet på TV: «– Han var en veldig snill og hyggelig gutt. Jeg kommer aldri til å glemme det fine smilet hans da han gikk rundt etter fredagsbønnen her. Han gikk rundt og hilste på alle, sier imamen Sheik Mahmoud Jalloul til TV 2» (Gangnes m.fl., 2017).

Denne nyhetssaken står på mange måter i sterk kontrast til hvordan de nekrologene jeg har lest, fremstiller de døde. Aftenpostens spalter forteller om hedersmann etter hedersmann som har vært som en bauta innen kulturliv, næringsliv eller politikk. Hedersmannen har vært en stor personlighet, og vi som samfunn har blitt fattigere av at han har gått bort. I løpet av disse to ukene har det vært skrevet om en berømt dirigent, en politiker som har vært minister, og en av våre fremste poeter. Det er hva de har gjort, hva de har oppnådd, hva de har fått til, det skrives om. Barndom, utdanning, nettverk og relasjoner danner opp-takt til merittene. Vi får vite om faglige bidrag og betydning i samfunnet. De har vært familiemenn og vært til å stole på. De har vært, som flere skriver, «tvers igjennom hel ved».

Likevel blir jeg mest grepet av han med det fine smilet. Denne saken offentliggjør en type død som representerer unntaket. Den appellerer til følelsene: Jeg blir ikke først og fremst imponert, men trist. Over det korte livet som tok slutt, og det fine smilet

som ble borte. Så enkelt. Han gikk bare rundt og hilste på alle på Holmlia. Han var ung. Han hadde ingen lang CV, virksomheter eller bragder å vise til. Han skiller seg også ut på en annen måte: Han representerer en etnisk og religiøs minoritet som det ikke finnes spor av verken i dødsannonser eller nekrologer i Aftenposten disse ukene, noe som kan skyldes ulikheter mellom ulike religiøse og kulturelle tradisjoner.

Hvem skal det skrives om etter deres død? Hvem er verdig en nekrolog? Vanligvis skrives nekrologer om personer som har vært i offentlighetens lys, men ikke bare (Østby, 2018). «Tusenvis av nordmenn deler Evas nekrolog», kunne Nettavisen avsløre i 2013, da en nabo skrev nøkternt og varmt om 88 år gamle Eva, som hadde bodd i samme leilighet på Torshov hele livet. Hun hadde ikke gjort noe bemerkelsesverdig i løpet av livet, annet enn å være et «vanlig» menneske (Arneberg, 2013). En kollega av meg på Universitetet sa: «Hvem som helst fortjener ingen nekrolog i Aftenposten.» I retningslinjene til avisen står det at nekrologer ikke kan skrives av noen som er i nær slekt, og at man må få med alder på den avdøde og dødsdato. Altså kunne man i utgangspunktet stå fritt til å skrive om en to år gammel jente, eller en person som hele livet hadde lidd av en alvorlig sykdom, som manglet språk og var avhengig av hjelp hele døgnet. Eller om de navnløse båtflyktningene som druknet i Middelhavet i løpet av de to ukene jeg samlet empiri. Men slike nekrologer skrives sjelden. Å fortelle om deres liv er det opp til andre å gjøre. Her kommer andre samfunnsaktører, genre og arenaer inn: kunsten, litteraturen, religionene, men også pressen og hjelpeorganisasjoner. Jacobsen og Holst fant i sin gjennomgang av danske nekrologer ikke så tydelige trekk hva gjelder kjønn og sosial tilhørighet, det var ikke bare «afdøde hvide mænd» som ble omtalt. De observerte derimot «en markant etnisk vinkel på nekrologerne (...) der faktisk ingen med anden etnisk herkomst end dansk» var å finne. De drøftet også nekrologer og dødsannonser skrevet

av avdøde selv, eller over kjæledyr, fenomener som knapt forekommer i Norge (Jacobsen og Holst, 2008).

Det er interessant at den rollen kirken lenge har hatt, nemlig å insistere på at alle mennesker skal få en verdig død (mest mulig lik begravelse, like lang minnetale uansett klasse eller rang, samme bibelord og samme ritual), er det imamen og moskeen på Holmlia som fyller. Han åpner dørene for de sørgende og trekker frem det fine smilet til avdøde. Gutten gikk rundt og hilste på folk. Han vektlegger ikke det gutten hadde fått til eller hvor flink han var, men at han *var*. Han var en av oss. Det må vi være takknemlige for. Nå er han død, selv om jeg aldri så noen nekrolog eller dødsannonse.

Døden i annonser: omskrevet, usynliggjort eller utbrodert

Det er gjerne begravelsesbyråene som hjelper de pårørende med å formulere og utforme dødsannonsene. Det koster penger å sette inn en dødsannonse i Aftenposten, altså kreves det en viss økonomisk kapital. De to ukene jeg telte dødsannonser, trykket avisen 217 stykker, med en liten overvekt av menn (115 menn, 102 kvinner). Det gjennomgående inntrykket er at flertallet av navnene er tradisjonelle norske navn. For noen år siden var det i dødsannonsene en stor overvekt som valgte å trykke kors, som var et hovedsymbol på døden, mens nå varierer symbolene fra hjerte til blomster, til andre religiøse symboler, til egne varianter som f.eks. ulike abstrakte motiv.

Det er altså ikke alle forunt at deres død offentliggjøres på denne måten. Mange dør uten navn og ansikt, også i Norge. De som dør uten pårørende, ofte kunngjort med «på vegne av venner», får også en enkel begravelse. Kristopher Schau har gått i en del slike begravelser, og reflekterer over dette i sin bok *På*

vegne av venner (Schau, 2009). Dødsannonsene er små fortellinger om et menneskeliv, som uttrykk for biografisk død. Vi får vite fødselsdato og dødsdato, sted, navn på avdøde og navn på pårørende. Jeg har særlig festet meg ved hvordan døden omtales i disse annonsene. Hvem er disse menneskene som nå annonseres døde, og hvordan døde de?

Det å dø i Norge i dag går ofte veldig rolig og fredfullt for seg, etter det samlede inntrykket i annonsene å dømme. De fleste sovner stille inn. Sammenknytningen mellom død og søvn fungerer som en metafor; man tenker om døden som en evig søvn. Kanskje brukes ordet 'søvn' om død fordi man ikke orker å ta dødens elendighet inn over seg. Det sies gjerne at vi i vårt samfunn har blitt fremmedgjort overfor døden (jf. temaet for denne antologien). Gjenspeiler denne språkbruken en slik tendens? Er dette en omskrivning og forskjønning, et forsøk på å finne ord som lindrer smerten i møte med den døden vi alle skal møte, hjulpet frem av begravelsesbyråer, som har sine standard-formuleringer og kanskje tar ekstra betalt for alle som vil bruke egne ord? Eller har de pårørende faktisk opplevd dødsleiet som stille og fredfullt? Har de sittet ved sykesengen og sett sine kjære ånde ut, og holdt i hånden til det siste?

Formuleringer som går igjen, «med sine nærmeste rundt seg», «i sitt hjem» eller «omgitt av sine nærmeste», understreker denne roen og harmonien. Disse formuleringene underbygger også visse tradisjonelle verdier, som kan knyttes til kjernefamilie-idealene i en klassestruktur. Familien er samlet, vennene sitter rundt sykeleiet. Vi er forsont og godt forberedt. Det er vakkert. Vi aksepterer det som skjer. Noen har også tilføyet «etter et langt og godt liv». Av min opptelling var flertallet av dødsannonsene skrevet med denne grunntonen. Den døde har sovnet. Ingen smerte, ingen lidende kropp, ingen sjenerende lukter eller lyder. Ingen ledninger, tilkoblede maskiner eller tung medisiner. Ingen er forlatt på sykehjemmet og dør alene mellom to vaktskift. Eller blir

funnet etter et par dager uten tilsyn i omsorgsboligen. Det å dø er stille, rolig og fredfullt. Familien sitter rundt helt til det siste.

Er det slik de fleste dør i Norge i dag? Eller er det slik vi som lever videre, og skriver i og leser Aftenposten, ønsker at det skulle være? Kanskje er denne iscenesettelsen en trøst for alt som ikke var som det skulle? Eller et forsøk på å unngå sannheten og dødens (og noen ganger livets) smerte og grusomhet? Et menneskelig behov for å holde døden på avstand? Det er som å sovne ... bare at den døde aldri våkner igjen. Med mindre man da tror på et evig liv.

Et annet bilde på det å dø som finnes i fem av dødsannonseene, altså jevnlig, er at den døde «forlot oss». En av de avdøde «forlot denne verden». Hvordan skal vi tolke dette ordvalget? En annen «valgte å forlate oss». Døde han ved egen hjelp, var det snakk om selvmord? Jacobsen og Holst forteller at i danske aviser skal helst dødsårsaken nevnes, bortsett fra ved selvmord (Jacobsen og Holst, 2008). Kan selvmord omtales som et valg? Eller gikk de ut og kom aldri tilbake? Og hun som forlot denne verden, er hun nå i en annen verden? Ligger det religiøse assosiasjoner i dette uttrykket? Når begrepet 'forlot' brukes, legges det vekt på oss som sitter igjen; det er vi som er forlatt av den døde. Kanskje er det et metafor for døden, som skriver den døde mer aktivt inn i hendelsesforløpet: Døden kom ikke og rev ham eller henne bort, det var mer som om vedkommende gikk selv.

Både det å sovne inn og det å forlate kan betraktes som ganske konvensjonelle metaforer for døden i det materialet jeg har studert. Det er lite drama og kamp; døden går veldig stille i dørene. Begge metaforene gir derimot inntrykk av at det er noe midlertidig: De som sover, kan våkne, og de som forlater, kan komme tilbake. Eller kanskje det å sovne *inn* fungerer som en vesentlig markering av at dette er en søvn man ikke våkner fra.

Ikke alle beskriver døden på denne harmoniske måten, ved hjelp av omskrivninger eller metaforer. Ordet 'død' brukes også ganske ofte. Mange døde bare, og så er tid og sted angitt relativt

nøkternt. Noen døde plutselig og uventet, etter et kort sykeleie, langt sykeleie, en etter «fire måneders vond sykdomsperiode». Noen døde brått og uventet. En døde så altfor tidlig. Vi kan lese dramatik, mer kropp og lidelse inn når slike ord er valgt. En formulering som et par annonser bruker, fremstiller døden som en som aktivt griper inn i livet og river et menneske bort. Det virker ganske voldsomt, døden kommer plutselig og svært overraskende. «Ble brått revet bort» står det i én dødsannonse – hvor avdøde er født i 1920-årene.

Tre annonser bruker formuleringer som skiller seg ut. En «sovnet inn i dag i troen på Jesus», en formulering som var langt vanligere tidligere, og som er mer vanlig andre steder i Norge. Denne formuleringen gir trøst til dem som er av den oppfatning at slik tro nettopp er avgjørende for at døden ikke skal ha siste ord. I oppstandelsen vil den døde møte Jesus igjen. Døden er trygg siden vedkommende hadde sin Jesus-tro i behold. «Gikk ut av tiden», som en annonse har, var også mer vanlig før, mens uttrykket «har sluttet sin stund her på jorden» fremstår som noe mer poetisk og kryptisk, og både originalt og hjemmelaget.

Hvordan beskrives altså døden og det å dø i dødsannonser? Jeg vil si at den beskrives ved hjelp av et standardisert og metaforisk språk, som har visse særpregede variabler:

1. Ordet 'død' eller metaforer for død, særlig søvn
2. Harmonisk (fredfullt, stille, med familien rundt seg)
3. Dramatisk (uventet, etter sykdom)
4. Med egne ord
5. Et fåtall bruker tydelig religiøst språk eller gir hint om at den døde har gått over i en annen tid eller verden

Sett sammen med dette at de som skriver nekrologene har en trang til å pynte på og omskrive livet i møte med døden, er det tydelig at det sosiale språkspillet rundt døden er konvensjonelt, men også personlig. På mange måter gir den kortfattede stilen i dødsannonse rom for mer følelser og dramatikk. Jacobsen og Holst sier det slik: «Ikke desto mindre inneholder nekrologer og dødsannonser – både som kulturelle tekster og personlige tilkendegivelser – interessante informasjoner om vores forhold til døden, fordi de netop udgør en levende del av vores minde- og dødkultur» (Jacobsen og Holst, 2008). Synet av en hel side full med navn, kors og ordet død kan vekke sterke minner og følelser hos den som leser. Det virker som om norsk offentlighet har et stort følelsestrykk i møte med døden, og det er interessant å reflektere over hvordan det håndteres i tekstene. Hvem som nevnes eller omtales i nekrologer og dødsannonser, er ikke vilkårlig, og hvordan de omtales, gjør at man lurar på: Snakkes det sant om døden?

Døden som urettferdig, løgn og skam

For å drøfte disse komplekse spørsmålene vil jeg trekke inn tre bidrag, fra henholdsvis kjønnsforskningen, filosofien og teologien. I etterkant av terrorangrepene i USA 11. september 2001 skrev Judith Butler en liten bok hvor hun reflekterte over hvilke liv som er verdt noe. Butler har vært en verdensledende og toneangivende kjønnsforsker i flere tiår. En av kildene hun brukte i sin analyse, var nekrologer, som ofte er mye lengre og omfattende i amerikanske aviser (Butler, 2004, s. 19–49). Hun festet seg ved hvordan nekrologer fungerer som et instrument som distribuerer og forvalter sorg offentlig (Jacobsen og Holst, 2008). Butler skriver: «I am in favor of the public obituary, but mindful of who has access to it and which deaths can be fairly mourned there» (Butler, 2004). Er alle ofre like viktige å sørge

over? Kan f.eks. terroristene minnes? Er et barn verdt å minnes og sørge over, uavhengig av om det døde i en amerikansk bombing i Midtøsten eller under et terrorangrep i USA? Hvordan de døde omtales, og hvem av de døde som omtales, sier mye om et fellesskaps verdier, mener Butler. Omtalen av de døde og graden av sorg (*grievability*) gjenspeiler hva og hvem som betyr noe i livet. Hun spør etter hvilke liv det er verdt å sørge over, og retter oppmerksomheten mot de mange navnløse og ansiktsløse som dør uten å få noe offentlig oppmerksomhet. De subjektene som omtales i nekrologene, fungerer som talpersoner for dem som lever, noen de gjenlevende kan identifisere seg med. De blir modeller for dem som lever videre, på hva som er normativ adferd. Alle de som da utelates, skrives ut av den felles menneskelige fortelling. Det er svært kritisk og skaper og opprettholder et klassesdelt og kjønnsdelt ideal, vil Butler hevde.

For Butler er altså nekrologen fortellinger om menneskeliv og verdier. De er små biografier, over dem som er verdt å minnes, vise takknemlighet for og feste til det kollektive minnet. Nekrologene blir på den måten både til trøst og til etterfølgelse. De speiler vårt menneskesyn og våre verdier.

Problemet er jo bare at ingen menneskeliv leveres helt etter oppskriften. Forteller de om det livet som er over, eller forteller de heller om hvordan de som lever videre, ønsker å fremstille det livet som var? Og gjør de det for å holde ut seg selv og sin egen fremtid? Nekrologene følger konvensjonelle kulturelle og språklige regler for hva og hvem som skal minnes og hvordan, og forhandler om sannheten og livet.

I *Against the Double Blackmail*, der han kritiserer Europa for håndteringen av flykningkatastrofen i 2015, kommer Slavoj Žižek med en svært interessant observasjon som jeg mener kan brukes i analysen av dødsannonser og nekrologer, og som har å gjøre med spørsmålet om sannhet. Žižek er en svært innflytelsesrik og kontroversiell sosiolog, filosof og kulturkritiker, som

også har prøvd seg som politiker. Han er født og oppvokst i det tidlige Jugoslavia (Slovenia), men har bodd og arbeidet verden over i mange år. I sin skarpe analyse av Europas møte med flykningstrømmen identifiserer han en katastrofal dobbeltmoral, noe som har gitt ham både venner og fiender. Han mener å avsløre løgn, på både et kollektivt og et individuelt nivå. Žižek mener at sannheten vi forteller om oss selv, er «fundamentally a lie» (Žižek, 2016). Det spiller ikke noen rolle hva vi sier om oss selv, hvordan vi forteller vår historie eller hva alle ordene sier om oss. Det som teller, er hva vi gjør. Det er uinteressant om en terrorist, eller Hitler for den del, sier at han egentlig er snill og god og bare er et offer for en vond barndom. Det er fullstendig uvesentlig. Iscenesettelse og rosende ord er ingenting verdt, alle de fine livsfortellingene er løgn. Hva så når livet er over? Da kan jo ikke et menneske lenger presentere sin livshistorie selv, men er overlatt til at andre skriver om det som har vært. Hvordan balanserer disse ordene løgn og sannhet? Hvilken rolle spiller det hva avdøde sa om seg selv, med hensyn til hva vedkommende gjorde og utrettet?

Kanskje kan vi si, med Žižek, at fortellingene om menneskeliv som fremkommer i nekrologene og dødsannonsene, er åpnebare løgner. De er pyntet på for å passe inn, for å presentere og minnes den avdøde som en som er verdt noe, som et forbilde for de gjenlevende. Ambivalens, usikkerhet og tvetydighet, som ethvert menneskeliv inneholder, er fortiet eller tilpasset. Kanskje er de små fortellingene jeg har lest ut av Aftenposten de to sommerukene i 2017, løgn og dårlige forsøk på å pynte på en virkelighet som i virkeligheten ikke er så enkel?

Jeg synes Žižeks perspektiver er verdt å reflektere over. Nekrologene er ikke den avdødes egen fortelling (bare unntaksvis), men derimot andres fortellinger om den døde. Likevel: Disse ordene forsøker å beskrive det den avdøde har gjort og utrettet. Noen ganger er fortellingene om den døde i full harmoni, uten

kontakt med realitetene i det livet som er over. Også selve døden er omskrevet, den er ikke vond og brutal, men som en reise eller som søvn, slik som i de mange dødsannonsene. Konvensjoner og klisjeer velges for å dekke over virkeligheten. Satt på spissen: Hvis farfar var et troll og en overgriper, men også var stortingspolitiker, er det stor sannsynlighet for at fortellingen om ham i Aftenposten dekker over og tilpasser. Fordi han, som Butler ville sagt, representerer et liv som ser ut som en modell for de gjenlevende, selv om mye av det han har gjort, har ødelagt de nærmeste for alltid. Der Butler bekymrer seg for hvem som er verdig en nekrolog, kan Žižek brukes til å si at alle fortellinger om menneskeliv er løgn. Dette synes jeg er svært interessante innspill i samtalen om hvordan det skrives om døden i offentligheten.

I tillegg til kritiske innspill fra Butler og Žižek vil jeg trekke frem perspektiver fra interseksjonell teori. Poenget med interseksjonalitet er å se hvordan ulike maktsystemer påvirker og gjensidig konstruerer hverandre. Særlig innenfor kjønns- og raseforskning har dette perspektivet hatt innflytelse de siste ti-årene for å forstå og analysere makt og hierarki, men også andre fag og disipliner har sett betydningen av denne måten å tenke på (Kartzow, 2014). Enkelt fortalt: En kvinne er ikke bare en kvinne, slik en mann ikke bare er en mann. Andre faktorer som etnisk bakgrunn, alder, sosial status, hudfarge eller funksjonsevne flettes sammen og må tas i betraktning om vi skal forstå ulike subjektsposisjoner og relasjoner mellom mennesker. Dette kan fungere som et kritisk perspektiv på avisens og offentlighetens iscenesettelse av død de to ukene jeg samlet materiale. Rent kvantitativt blir det interessant å telle og lete i dødsannonsene og nekrologene etter indikatorer som kjønn, alder, etnisitet og sosial klasse, samt å søke på ord for sykdom, kropp og smerte. Det danner seg her noen problematiske mønstre som sier noe om verdier og hvilke mennesker som er viktigst iblant oss.

I en nyere bok om interseksjonell teologi lanseres konseptet «narrative ways of knowing» (Kim og Shaw, 2018). Det er fortellingene om et menneske, de små biografiene, som er utgangspunkt for interseksjonell kunnskap. Forfatterne er kritiske til kirken, som de mener «has shamed certain ‘bodies’ such as women’s bodies, disabled bodies, trans bodies, black bodies, poor bodies, and brown bodies. We [...] need to reject] white, able, heterosexual male bodies as norm» (Kim og Shaw, 2018). Spørsmålet er om en slik norm også finnes implisitt i den offentlige talen om døden, slik den kommer til uttrykk i nekrologer og dødsannonser. Om vi ikke ser en klar «shaming»-tendens der alle andre enn vellykkede hvite menn faller utenfor normen, vil interseksjonelle perspektiver kunne fungere som et kritisk filter for å lese fortellinger om de døde. Hvis et liv er over uten at noen biter seg merke i det eller har noe å si, kan det virke som om det livet var noe å skamme seg over.

Det kan også finnes andre forklaringsmodeller. Kanskje har det med status og kultur å gjøre: Menn i posisjon har hatt det offentlige rom i avisen som sitt sted for å sørge og sette ord på følelser der andre har hatt tilgang på mer lukkede rom for sorg og bearbeiding. Ulike religioner har også egne tradisjoner og ritualer for hvordan man snakker om de døde, der nekrologer og dødsannonser ikke passer inn. Internett har de siste årene etablert mange forskjellige former for minnesider og sørgepraksiser, noe som kan forklare at så få unge omtales i Aftenpostens papiravis.

Memento mori

Det har nettopp vært 8. mars og kvinnetid idet dette kapitlet avsluttes (2019). Jeg leser igjen Aftenposten. Til tross for prisverdige redaksjonelle anstrengelser for å løfte frem kvinner fra alle samfunnslag og ha et tydelig kjønnsperspektiv i avisen

denne dagen: Fire av fire nekrologer er over avdøde hedersmenn. Verken Tore, Bernard, Ragnar eller Helge kan klandres for det, ei heller deres pårørende. Trolig er det en helt tilfeldig glipp fra avisens side. Iblant avdekker «tilfeldigheter» dype mønstre og tendenser. På kvinnedagen dette året var det bare døde hvite menn som ble hedret.

Hva kan nekrologer og dødsannonser si oss om dødens plass i norsk offentlighet? Hvem er verdig å minnes og sørge over? Gjengir biografiene i nekrologene og dødsannonsene løgn?

Det er flere menn enn kvinner som omtales i nekrologene de to ukene jeg analyserte, mens dødsannonsene fremstår som mer demokratiske og likestilt. I nekrologene får vi inntrykk av at status og prestisje avgjør om man er verdig omtale. Tekstene utelater det som er vondt og vanskelig, og fremstår tilpasset egne konvensjoner. I dødsannonsene fremstår døden stort sett som noe u dramatisk og fint, med noen unntak. Det benyttes flere etablerte metaforer og språklige tilpasninger.

Fraværet av eksplisitt religiøst språk og symbolikk, i både nekrologene og dødsannonsene, er påfallende, med tanke på at majoriteten av begravelsene i Norge fremdeles forrettes av Den norske kirke. Det er ikke lenger et utpreget religiøst språk som benyttes på Aftenpostens dødssider. Dette kan være et hovedstadsfenomen; i lokalaviser i mer gravgrendte strøk eller i områder av Sørvestlandet er situasjonen en annen (Bjørnevik, 2011; Jacobsen og Holst, 2008). Bruken av det kristne symbolet for døden, kors, er synkende, og Jesus nevnes bare i én annonse disse to ukene. Med tanke på at hovedaktør innen gravferd i Norge er kirken, hvor det nettopp snakkes, leses og synges om relasjonen til Gud og håpet om livet som varer videre (Leer-Salvesen, 2016), er det interessant at dette språket nærmest er fraværende i avisen. Hvilken rolle andre religiøse og livssynsmessige aktører vil ha i fremtiden, vil endre seg med kirkens fallende innflytelse i samfunnet, også ved død. Hva gjelder både ritualer og sosiale

og kulturelle tradisjoner, vil et større mangfold potensielt gi flere muligheter og kanskje også mindre fellesskap og mer fremmedgjøring, når døden markeres mer ulikt og mer individuelt.

Nekrologer og dødsannonser er to ulike genre for å synliggjøre og iscenesette død. I nekrologene er det hva folk har utrettet og fått til i livet, som står sentralt. Det er slik samfunnet holder seg med døden. Vi snakker høyt om de flinke og lavt om de andre. Makt og hierarki avgjør hvilke liv det er verdt å skrive om. Etter min gjennomlesning av Aftenpostens nekrologer og dødsannonser deler jeg noe av Butlers kritiske uro over hvem som var funnet verdig å sørge over i det offentlige rom. Det handler også om hvem som huskes og minnes. Dette bildet av døden skaper problematiske skillelinjer og hierarkier som rangerer liv og deler ut verdighet. Noen kan få et varig ettermæle, i motsetning til dem som bare var vanlige mennesker og derfor forsvinner ut av livet uten at det markeres offentlig. Særlig i nekrologene er det hvite friske menn som løftes frem. Normen er, slik interseksjonell teologi hevder, at de som ikke passer inn i denne beskrivelsen, ikke fremstår som like verdige eller verdifulle. Deres lille liv og biografi faller under radaren og blir ikke skrevet ned. De kvinnene som unntaksvis omtales, har liv som er formulert nærmest mulig et tradisjonelt maskulint ideal: De har noe å vise til i arbeid eller offentlig liv. Kvinner som har holdt seg hjemme, barn og ungdom, de kronisk syke eller handikappede, folk fra andre kulturer eller religioner, med andre etnisiteter eller hudfarger, er så godt som fraværende.

Det som skrives, følger konvensjoner og genrereregler og skaper en egen diskurs omkring død, liv og sannhet. Det er ikke nødvendigvis løgn, slik Žižek mener at livshistorier er, men fortellingene i nekrologer og dødsannonser er tilpasset: De utelater og fortier. Døden er redigert, den er på mange måter sensurert, på samme måte som fortellingene om livet er det.

Det sosiale spillet rundt døden handler om hva vi sier og gjør, men også om følelser. Det er kanskje derfor vi tyr til klisjeer,

konvensjoner og omskrivninger. Vår trang til å pynte på livet er kanskje en måte å håndtere at døden oppleves som skremmende på. Vi føler oss små, ubetydelige og sårbare, derfor må vi overdrive det fine og fortrenge det vanskelige. Vi må lyve litt. I dette sosiale spillet opprettholdes og legitimeres bestemte verdier og maktssystemer, også etter døden. Vi sitter igjen med et inntrykk av hvem som er verdt å minnes i hovedstaden: en solid og godt utdannet hvit mann, som var tvers igjennom hel ved.

Likevel vet vi at det også dør mange andre mennesker, som setter spor etter seg på andre måter enn i avisene. Som minnes og hedres, av dem som sto dem nærmest, i religiøse fellesskap og på nettet. På vegne av venner. I den gamle Rom sa de: *Memento mori*, husk at du skal dø. Det er et livsvilkår alle mennesker deler. Dypest sett er likestillingen total i møte med døden: Vi skal alle en gang dø. Du kan ingenting ta med deg når du går. Uansett hvordan livet har vært, hvor minnerikt og storslått det har vært, er døden ugjenkallelig: Av jord er du kommet, til jord skal du bli. Og som det har blitt sagt i kirken i snart 2000 år: Av jorden skal du igjen oppstå.

Litteratur

- Arneberg, H. (2013). «Tusenvis av nordmenn deler Evas nekrolog». *Nettavisen*. <https://www.nettavisen.no/nyheter/tusenvis-av-nordmenn-deler-evas-nekrolog/3563425.html> (Hentet februar 2019).
- Bjørnevik, R. (2011). «Til ord skal du bli. En tekststudie av minneord i *Stavanger Aftenblad* fra 2002 til 2010». Masterstudium i historiedidaktikk. Institutt for kultur- og språkvitenskap. Det humanistiske fakultet, Universitetet i Stavanger. <https://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/185416/Bj%C3%B8rnevik%20Rigmor.pdf;pdfsequence=1> (Hentet februar 2019).

- Butler, J. (2004). *Precarious Life: The Power of Mourning and Violence*. London, New York: Verso.
- Duff, T. (1999). *Plutarch's Lives: Exploring Virtue and Vice*. Oxford: Clarendon Press.
- Forrester, J. (2017). *Thinking in Cases*. Cambridge: Polity Press.
- Gangnes, L.I., Morland, J., Nærum, A.R. og Gunnarsen, A.T. (2017). «Vil aldri glemme det fine smilet hans». <http://www.tv2.no/a/9266101/> (Hentet februar 2019).
- Hem, E. (2008). «Dødens potensial». Den norske legeforening. *Tidsskriftet*. <https://tidsskriftet.no/2008/11/fra-redaktoren/dodens-potensial> (Hentet februar 2019).
- Jacobsen, M.H. og Holst, B. (2008). «De sidste ord – om nekrologer og dødsannoncer før og nu». I: Jacobsen, M.H. og Haakonsen, M. (red.). *Memento mori – døden i Danmark i tværfagligt lys*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Kartzow, M.B. (2013). «The Complexity of Pairing: Reading Acts 16 with Plutarch's *Parallel Lives*». I: Dupertuis, R. og Penner, T. (red.). *Engaging Early Christian History: Reading Acts in the Second Century*. Durham: Acumen Publishing.
- Kartzow, M.B. (2014). «Intersectional Studies». I: O'Brien, J.M. (red.). *The Oxford Encyclopedia of the Bible and Gender Studies*. New York: Oxford University Press.
- Kim, G.J.-S. og Shaw, S. (2018). *Intersectional Theology: An Introductory Guide*. Minneapolis: Fortress Press.
- Leer-Salvesen, B. (2016). *Levende håp. En praktisk-teologisk analyse av 51 presters forkynnelse ved gravferd*. Doktoravhandling, UiA.
- Schau, K. (2009). *På vegne av venner*. Oslo: Oktober.
- Sørebo, J.I. (1994). «Døden i avismediet». I: Aagedal, O. (red.). *Døden på norsk*, s. 137–152. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Uri, H. (2018). *Hvem sa hva? Kvinner, menn og språk*. Oslo: Gyldendal.
- Walton, S.J. (2009). *Skaff deg eit liv! Om biografi*. Oslo: Samlaget.
- Žižek, S. (2016). *Against the Double Blackmail: Refugees, Terror and Other Troubles with the Neighbours*. Random House UK: Penguin Books.
- Østby, L. (2018). «Hvor likestilte er vi ved jubileer og livets slutt?». *Aftenposten*. <https://www.aftenposten.no/meninger/debatt/i/xR7dzB/Hvor-likestilte-er-vi-ved-jubileer-og-livets-slutt-Lars-Ostby>. (Hentet februar 2019).